

Xanım Sultanova

<https://orcid.org/0000-0003-0779-9540>

Associate professor, doctor of philological sciences, Baku Slavyan University, Azerbaijani multiculturalism and Country Studies Department, Azerbaijan, sultanovaxanim@gmail.com

Atf Künyesi / Citation Info

Sultanova, X. (2024). Balkan türklərinin ədəbiyyatı: Azərbaycan kontekstindən nəzəri baxış. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (3), 1824-1832.

Balkan Türklərinin Ədəbiyyatı: Azərbaycan Kontekstindən Nəzəri Baxış

Xülasə

Bu məqalədə Azərbaycan alimlərinin türk xalqları ədəbiyyatı sahəsində apardığı araşdırmalara əsasən Balkan türklərinin ədəbi-bədii təxəyyülü, poetik dünyagörüşü, milli-mənəvi dəyərlərə yanaşmaları, türklərin uzun əsrlər ərzində kompakt yaşadığı Balkan yarımadasında bu tarixi-coğrafi ərazilərdə yaratdığı təfəkkür nümunələri, daha konkret olaraq Bolqarıstanda məskunlaşmış türklərin ədəbi həyatına qısaca nəzər salınır. Eyni zamanda repressiya qurbanı olmuş nakam şair Əhməd Cavadın Balkan müharibəsində birbaşa iştirak etməsindən, xeyriyyəçi, müxbir, katib qismində çalışmasından bəhs olunub. Görkəmli Azərbaycan şairləri Abbas Səhhətın, Abdulla Şaiqin və digərlərinin adı çəkilən müharibəyə münasibətləri açıqlanmış, onların bu müharibəni tənqid edən şeirlərindən örnəklər təqdim edilmişdir. Məqalədə bir tərəfdən, bu coğrafiyadakı türklərin başına gətirilən bəlalar, misli görünməmiş hadisələr, digər tərəfdən, onların poetik dünyaduyumunun ümumi mənzərəsini və xüsusi tərəflərini ayrı-ayrı yaradıcı şəxsiyyətlərin şeirlərindən nümunələr gətirməklə ortaya qoymağa çalışmışıq. “Dəftər ədəbiyyatı” adlandırılan ədəbi nümunələr haqqında məlumat vermişik. Bu baxımdan Bolqar və Balkan türklərinin şifahi və yazılı poetik yaddaşında yer almış və türk etnoqrafik milli düşüncəsində daşlaşmış etnik örnəklərin, sənət nümunələrinin ayrı-ayrı işğalçı və millətçi rejimlərdən necə hişf edildiyinə də toxunmağı zəruri hesab etmişik. Ən başlıcası türklərin hansı coğrafi məkanlarda yaşamasından asılı olmayaraq, öz milli kimliklərini qoruyub saxlamaq uğrunda

mücadiləsini də ön plana çəkmişik. Məqalədə başlıca hədəf XX əsr Bolqar poeziyasında ortaq vətən anlayışı və milli-mənəvi dəyərlərə türklərin münasibəti araşdırılmış, tədqiqata cəlb edilmişdir.

Açar sözlər: Bolqar türkləri, Vətən anlayışı, milli-mənəvi dəyərlər, türk milli kimliyi, etnik və etnoqrafik yaddaş

Literature of Balkan Turks: A Theoretical Perspective from Azerbaijan Context

Abstract

In this article, based on the researches of Azerbaijani scientists in the field of literature of Turkic peoples, the literary and artistic imagination of the Balkan Turks, their poetic worldview, their approach to national and spiritual values, the thought patterns formed by the Turkic peoples are discussed. A brief overview of the literary life of the Turks in these historical and geographical regions of the Balkan Peninsula, where Turks have lived intensively for centuries, and more specifically of the Turks who settled in Bulgaria, is provided. At the same time, it was noted that the late poet Ahmed Javad, a victim of oppression, directly participated in the Balkan war, worked as a philanthropist, correspondent and secretary. The attitude of the prominent Azerbaijani poets Abbas Sahhat, Abdulla Shaig and others towards this war was revealed and examples of their poems criticising this war were presented. We gave information about the literary samples called "Notebook literature". From this point of view, we considered it necessary to mention how ethnic samples and artistic examples were preserved in the oral and written poetic memory of Bulgarian and Balkan Turks and in the Turkish ethnographic national thought from individual invaders and nationalist regimes. Most importantly, we have prioritised the struggle of the Turks to preserve their national identity wherever they live. The main purpose of the article is to analyse the understanding of the common homeland and the attitude of Turks towards national and spiritual values in the 20th century Bulgarian poetry.

Keywords: *Bulgarian Turks, concept of homeland, national and spiritual values, Turkish national identity, ethnic and ethnographic memory*

Giriş

Uzun illərdir ki, Azərbaycan ədəbi, elmi-nəzəri fikri müxtəlif ölkələrin ədəbiyyatına maraq göstərir, dünya xalqlarının ədəbi-bədii nümunələrinin tərcüməsi, tədqiqi və təbliği istiqamətində səmərəli işlər görür. Ədəbi əlaqələr sahəsində bu günə kimi görülmüş ədəbi-nəzəri işlər sırasında AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun "Xarici ədəbiyyat və ədəbi əlaqələr" şöbəsində, Folklor İnstitutunda və universitetlərdə aparılan tədqiqatları xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Bu istiqamətdə elmi camiyədə dəyərli araşdırmalar aparmış akademiklərdən Bəkir Nəbiyevin, İsa Həbibbəylinin, Kamal Abdullanın, professorlardan Vaqif Arzumanlının, Cəlil Nağıyevin, Nizami Tağısoyun, Elçin Mehrəliyevin, Vilayət Quliyevin, Tahirə Məmmədin, Rəhilə Qeybullayevanın, Rəhilə Quliyevanın, Almaz Ülvünün, dosent Sədi Sadiyevin kitab və monoqrafiyalarını buna nümunə göstərmək olar.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən, siyasi-ideoloji yasaqlar aradan qalxdıqdan sonra dünya xalqlarının, o cümlədən ayrı-ayrı coğrafi məkanlarda yaşayan türk əsilli (türkdilli) etnosların zaman-zaman yaratdığı ədəbi-bədii, mədəni-elmi sərvətlərin araşdırılmasına böyük ehtiyac duyulur. Bu sahədə nəzərə çarpan çatışmazlıqlar Gülər Ağasıyevanın qeyd etdiyi kimi “...mövcud tədqiqatların əhatə dairəsinin türk xalqlarının ədəbi-tarixi coğrafiyasının tam mənzərəsini əks etdirməməsi” ilə bağlıdır (Sadiyev, 2012, s. 3).

1.Milli poeziya, fərqli mədəniyyətlər üzərində formalaşmış ədəbiyyat

Təbii ki, milli poeziya anlayışı heç də ölkə, dövlət anlayışı ilə üst-üstə düşmür. Bir ölkədə bir neçə mədəniyyət və fərqli mədəni dəyərlər üzərində formalaşmış ədəbiyyatlar yarana bilər. Bu fikri ilk növbədə müxtəlif dövlətlərdə yaşayan çoxsaylı türk xalqlarının hər birinin ayrı-ayrılıqda formalaşdırdığı milli poeziyalara aid edə bilərik. Poeziya, lirika ilk növbədə mənsub olduğu millətin, xalqın etnomədəniyyəti, psixologiyası, bədii təxəyyülü, dünyagörüşü ilə bağlıdır. Qeyd edək ki, tək Cənubi-Şərqi Avropada yerləşən Balkan yarımadasında statistik göstəricilərə görə müxtəlif millətlərdən ibarət altmış milyona qədər əhali yaşayır (Bruk, 1986). Bu xalqların hər birinin öz milli dəyəri, spesifik etnoqrafik əlaməti, öz dili olduğu kimi, özünəməxsus ədəbi düşüncə tərzidir. Avropa mədəniyyətinin bir hissəsi hesab edilən Balkan ölkələrinin mədəniyyətləri zəngin tarixi-mədəni və ədəbi irsə malik olan Yunanıstan, Albaniya, Bolqarıstan, Bosniya və Hersoqovina, Xorvatiya, Kosova, Monteneqro, Şimali Makedoniya, Serbiya, Rumuniya, Sloveniya, Türkiyənin bir hissəsi, Balkan ölkəsi sayılmasa da, İtaliyanın çox kiçik bir ərazisi, ədəbi coğrafiyada Macarıstan olmaqla orada yaşayan xalqların ədəbi-bədii təxəyyülü, arzu və idealları əsasında formalaşmışdır. Adıçəkilən ölkələr keşməkeşli və oxşar ictimai-tarixi mərhələlər keçmişlər. Bu xalqlar zaman-zaman işğallara məruz qalmış, faşist rejiminin qurbanı olmuş, II Dünya müharibəsindən keçmiş və onun gətirdiyi məhrumiyyətlərə, əzablara düçar olmuşlar. 90-ci illərdə müstəqillik qazanaraq suveren respublikalara çevrilsələr də, sabillik əldə edə bilməmişlər. Nəticədə Yuqoslaviya Serbiya, Xorvatiya, Monteneqro, Bosniya və Hersoqovina, Sloveniya və Makedoniyadan ibarət altı respublikaya bölünmüşdür. Amma bütün bu siyasi-ideoloji gərginliklər nəinki ədəbi prosesi söndürmüş, əksinə onun humanist-insanpərvər təməllər üzərində daha rəngarəng, polifonik olmasına şərait yaratmışdır. Bu ölkələrin bəzilərinin folkloru, şifahi söz sənəti, ədəbi-nəzəri fikri, xalq deyimləri professor Cəlil Nağıyevin araşdırmalarında öz əksini tapmışdır. Alimin “Azərbaycan-Cənubi Slavyan ədəbiyyatlarının ədəbi əlaqələri” monoqrafiyasında adıçəkilən regionun əsas ölkələrinin ədəbiyyat tarixləri, tənqidi-nəzəri fikirləri, folklor nümunələri, qarşılıqlı ədəbi-mədəni əlaqələri tədqiqata cəlb edilmişdir. Cəlil Nağıyev ədəbi əlaqələr

çərçivəsində türk və cənubi slavyan eposlarının tarixi-tipoloji və tarixi-genetik əlaqələrinin metodoloji problemlərinə də toxunmuş, onları ətraflı şəkildə araşdırmışdır (Nagiyev, 2003). Alimin “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının serb və rus dillərində olan tərcümələrinin orijinal Oğuz türklərinin dilində yazılmış ilkin variantla tutuşdurulması və onların tekstoloji təhlilinin aparılması olduqca dəyərli işdir.

Bununla bərabər burada Balkan türklərinin ədəbiyyatı haqqında dərin araşdırma aparmış dosent Sədi Sadiyevin “Balkan türklərinin ədəbiyyatı” monoqrafiyasını qeyd etmək yerinə düşərdi. Bu əsər müxtəlif türk xalqları ilə Balkan türklərini birləşdirən ədəbi-tarixi və mədəni-mənəvi köklərin tədqiq edilməsi baxımından nəinki Azərbaycan, həm də bütün ümumtürk ədəbiyyatşünaslığının nailiyyəti hesab oluna bilər (Sadiyev, 2012, s. 148). Uzun əsrlər boyu Balkan yarımadasında yaşayan xalqlar bir-biri ilə yaxın qonşuluq münasibətində olmuşdur. Bu əlaqələr zaman-zaman yüksələn və enən xətt üzrə davam etmiş, onların arasında ictimai-siyasi zəmində konflikt və qarşıdurmalarla müşayiət olunan hadisələr baş vermişdir. Burada yaşayan xalqların bəziləri xristianlığı və digərləri islamı qəbul etmiş, quldarlıq, feodalizm, kapitalizm, sosializm ictimai-siyasi formasiyasında yanaşı yaşamışlar. Lakin Balkan dövlətlərində yaşayan xalqlar və milli azlıqlar üçün müstəqillik və sonrakı illər heç də asan başa gəlməmişdir. Belə ki, müstəqillik əldə etmək üçün hansısa dövlətin tərkibindən çıxmaq çətin olsa da, sonradan daxildə baş verən milli oyanış, öz müqəddəratını təyin etmək uğrunda mübarizədə diskriminasiyaya məruz qalmaq ondan da çətin olmuşdur. Bu mənada yüz illərlə Balkan yarımadasında yaşayan tarixin müəyyən dövrlərində onlarla eyni sevinci, eyni kədəri bölüşən millətlər arasında daha çox təzyiqlərə məruz qalan Balkan türkləri oldu.

Tarixçilərin qeyd etdiyi kimi, türklərin Balkan ölkələrində məskunlaşması Atillanın başçılığı ilə böyük miqyaslı yürüşlərindən sonra baş vermişdir. Bu haqda saysız-hesabsız araşdırmalarda dəfələrlə qeyd olunmuşdur. Mənbələrin birində göstərilir ki: Hun imperatorluğu Bizans və Avropanı lərzəyə salmış, fəvqəl bir dövlət idi. O, Volqa çayından Alp dağlarına qədər uzanan nəhəng torpaqları ədalətlə idarə edir və bu torpaqlarda yaşayan başqa millətlərin hüquqlarına toxunmurdu” (Sadiyev, 2012, s. 13). Rumeli torpaqları kimi tanınan bu yerlərdə türkləşmə, müsəlmanlaşma 1352-ci ildən daha böyük vüsət almışdı. Hətta Rumeli Osmanlı-müsəlman mədəniyyətinin mərkəzi də hesab olunurdu (Rumeli Dernek ve Vakıfları Türklərin Rumeliyə çıxışının Yıldönümü, 2002, s. 13).

2. Bolqar türklərinin ədəbi mühitinə Azərbaycan şairlərinin münasibəti

Balkan ölkələrində türklərin məskunlaşdığı məkanlardan biri də Bolqarıstandır. Mənbələrdə qeyd olunduğu kimi, bu ölkəyə türklərin gəlişi beşinci yüzillikdən başlamışdır. Bir-

birlərinin mənəvi-mədəni dəyərlərini qarışılıqlı şəkildə mənimsəyən bolqar və türk xalqları qaynayıb qarışmışlar. Hətta 1877-ci ildə rus-türk (Osmanlı dövləti Hazırası 1877) savaşında Osmanlı dövləti tərəfindən itirilən Rumeli adlanan Balkan torpaqları zəbt edildikdən sonra 1878-ci ildə Berlin Barış Anlatmasına əsasən yaradılmış bolqar prinsliyində yaşayan türklər bolqar türkləri adlandırılaraq həmin ölkədə yaşamaqda davam etmişlər. Lakin müxtəlif təhrikçi qüvvələrin fəaliyyətləri nəticəsində itirilmiş Rumeli torpaqlarına görə xalq içərisində böyük sarsıntı yaşanmışdır. Türk xalqı Rumeli hadisələrini Anadoluda və İstanbulda baş vermiş faciələrlə bərabər bu günədək “Anadolunun salğını, İstanbulun yanğını, Rumelinin bozğunu” kimi deyimlərdə yaşatmaqdadır (Bolqarıstan Türk ədəbiyyatı, 1997: 13). Həmin qanlı hadisələr zaman-zaman Azərbaycan ictimaiyyətini də narahat etmişdir. XX əsrin əvvəllərində yazıb yaratmış şairlər, yazıçılar siyasətdən nə qədər uzaq durmağa çalışsalar da, 1910-cu illərdəki milli azadlıq hərəkatına, Balkan-Türk, Rus-Türk müharibələrinə biganə qala bilməmiş, müxtəlif şəkildə ona münasibət bildirməyə çalışmışlar. Çünki qeyd olunan hadisələrdə canbir, qanbir qardaşlarının müqəddaratının həll olunduğunu görürdülər.

1937-ci il repressiyaya məruz qalan Əhməd Cavad birbaşa Balkan döyüşlərində iştirak etmiş (1912-1913), türklərlə çiyin-çiyinə vuruşmuşdur. O, həmin hadisələrə xeyli poetik nümunələr həsr etmişdir. Balkan, Rus-Türk, Birinci Cahan müharibəsi M. Hadinin, A. Şaiqin, H. Cavidin və digər romantiklərin də əsərlərinin baş mövzusu olmuşdur. Azərbaycan şairləri yaşadıkları dövrün tələblərinə məhəl qoymadan öz etiraz səslərini ucaltmaqdan çəkinməmişlər. Məsələn, XX əsrin parlaq romantiklərindən sayılan şair-publisist Abbas Səhhətin 1910-cu illərdə Balkan ölkələrində, daha dəqiq desək Bolqarıstanda baş verən hadisələrdən öz mənafeyi naminə istifadə edib, Türk və Bolqarlar arasında düşmənçilik toxumu səpmək istəyən, millətlərarası münaqişəni qızıdıran “Novoye vremya”, “Russkoye Slovo” qəzetlərini kəskin tənqid edən, Menşikov kimi şovinst jurnalistlərin riyakar simasını yırtan satiraları öz dövründə böyük ictimai rezonans doğurmuşdu. Ədəbi camiyədə hadisələrə belə bir müdaxilə düzgün sayılmasa da, şair emosional çıxışlarla türk millətinin qəzet səhifələrində aşağılanmasını qəbul etmirdi və buna cavab verirdi.

Teleqraf gündə verir xalqa xəbər

Balkan əhvalına dair yalanı.

Döndərib bir sürü dilsiz qoyuna

Türklərin əsgəri tək aslanı.

Yetişir Sofiyadan tazə xəbər,

Getdi bolqar qoşunu cox irəli.

Bir deyən yoxdu, canım, böylə isə

Qırx kəlisani neçün verdi geri? (Səhhət, 2005, s. 139).

Şair “Ruskoye slovo” və “Novoye vremya” qəzetlərini “Balkandakı vulkanları yandıran”, “insaniyyət” pərdəsi altında yazıları ilə vəhşiliyi təbliğ edənlər adlandırır. Menşikov kimi jurnalistlərin “iyrənc yalanlarından” söz açır, onları xalqa tanıtmıq istəyirdi.

Qəzetlərin iyrənc yalanlarından

İnsan olan kəsin könlü bulanır.

Şaqqıldadır damağını Menşikov,

Turşu yemiş kimi ağzı sulanır (Səhhət, 2005, s. 140).

Yaradıcılığında satirik əsərlərə geniş yer verməyən şair bu satirasında baş verən hadisələrə cəsarətlə müəllif mövqeyi bildirir. Göründüyü kimi, türk millətinin faciələri bütün dövrlərdə Azərbaycan ədəbi düşüncəsinin diqqət mərkəzində olmuşdur. Lakin nə etməli, dünyanı yenidən parçalayıb ona hakim olmaq istəyənlər qüdrətli türk imperiyasının mövcudluğu ilə barışa bilmirdilər. Onlar iki yüz ilə yaxındır ki, bu siyasəti sürdürməkdədirlər. Onların təhriki ilə başlanan bu hadisələr 1886-1989-cu illər Bolqarıstan türklərinin tarixinə 120 illik “köç tarixi” kimi düşdü. Dəfələrlə imzalanmış “Dostluq”, “Barış” anlaşmalarına baxmayaraq, bu böyük zaman türklərin taleyinə qara hərflərlə yazıldı. Qeyd etdiyimiz, kimi 1989-cu ildən Balkan ölkələri müstəqillik qazandıqdan sonra Bolqarıstandan köç edən türklərin “köç tarixi” daha sərt şəkildə “Böyük köç” anlamına gəldi.

3.Milli ədəbiyyat uğrunda mücadilə

Öncə baş vermiş türk-rus, Balkan müharibələri zamanı köçə məruz qalmış türk xalqı bir daha 1989-cu ildə müharibələrdə başlarına gətirilən müsibətlərdən fərqli olmayan bir sınaqla üz-üzə dayandı. Cəbhəsiz, müharibəsiz, qarşı tərəflər arasında qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşayan xalqlar totalitar rejimin tələb etdiyi qanunlarla yeni bir dönəmə qədəm qoydular. Türk məktəbləri, qəzetləri, radio verilişləri bağlandı, hətta türk adları bolqar adları ilə əvəzləndi. Əlbəttə belə bir dövəmdə başqa sahələrdə olduğu kimi, türk xalqının ədəbiyyatına, mədəniyyətinə də zərbə vuruldu. Hələ 1940-cı ildə sovetlərin hakimiyyəti dövründə Kreml rejiminə qarşı Krım tatarları ilə işbirliyi yapmaqda ittiham olunan bolqar türkləri “Vətən xaini” kimi repressiya qurbanı oldular. Onların əsərlərinin nəinki çap olunması, yayılması və təbliği qadağan olundu, hətta bir çox sənət nümunələri yandırılıb məhv edildi. Amma bu istiqamətlərdə araşdırmalar aparmış tədqiqatçıların yazdıqlarından məlum olur ki, türk milləti bütün dövrlərdə milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaqda fədakarlıq nümayiş etdirmişdir. Hamdi Girayın

qeydlərində göstəriləndi kimi, Bolqarıstanda türklərə məxsus şifahi və yazılı ədəbiyyat, həmçinin milli bayramlarımız, oyunlarımızı əks etdirilən yazıların bir qismi əlyazması şəklində saxlanmış, evlərdə gizlədilmişdir. Bu yazıları “Dəftər Ədəbiyyatı” adlandıran müəllif belə qənaətə gəlir ki, həyatlarını Rumeli torpaqlarında keçirmiş fəqət, “Ağ torpaq” deyərək Türkiyəni heç bir zaman köüllərindən çıxartmayan, bu Dəftərlərin bizə gəlib çatması üçün böyük çətinlikləri dəf edən mərhum müqəddəs insanlarımızı (imamlarımızı) böyük bir minnətdarlıq hissi ilə anmağı üzərimizə düşən bir borc hesab etməliyik (Nedret, 1999, s. 7).

Ədəbiyyat həyatla səsləşən həmişəyaşar bir sərvətdir. Nə qədər ki, həyat var, xalqların söz sənəti yaşayacaq. O dövrlərin ağır zərbələrinə mətanətlə duruş gətirib, yazıb - yaratmağa davam edən bolqar türkləri heç bir zaman “Ağ torpaq” dedikləri vətəni və milləti dilə gətirməkdən çəkinmədilər; gizli-aşkar yazıb yaratdılar. 1930-1940 cı illərdə Rumeli və Türkiyə arasında mədəni əlaqələrin möhkəmlənməsində səy göstərən Bolqarıstanda və digər Balkan ölkələrində nəşr edilən qəzet və jurnallarda məqalələri və şeirləri ilə tez-tez çıxış edən bolqar türkü İsmayıl Ahmed Daud “Epopeləri ilə dünyanı Hayran edən Vatanım” şeirində Türkiyəni “Ülkeler çerçivesinde dostluklar köprüsü vatanım” (Nedret, 1999, s. 237) adlandırmışdır. Çox sadə, çox səmimi tərzdə “Yüce ay yıldızlı sancağın ışığında” şeirində bayrağını vəsf etdiyi misralarda vətən, bayraq sevdalısı olmaqdan çəkinməmişdir:

*Hamuru vatandır, mayası yürek,
Resulun aşkıyla yoğrulmak gerek.
Mehmedinin son deminde gülerek
Kefene döktüğü kanıdır Bayrak.*

*Kasabanın, ilin köyün, obanın
Ana qucağında destan yazanın
Şu yetim şairin garip ozanın,
Şerefi, namusu, şanıdır Bayrak* (Nedret, 1999, s. 240).

Türklər dünyanın hansı yerində olursa-olsun “Ak toprak” adlandırılan Türkiyəni ümumi vətən sayırdılar. Amma bu türklərin özlərindən öncə əcdadlarının doğulub boya-başa çatdıqları məkanları da yurd, yuva, ocaq, vətən idi. Qurub yaratdıqları yurd-yuvanı işgəncələrə məruz qalaraq tərk etmək və yaxud adları dəyişdirilərək türk olmaqdan imtina etmək bir türk nəfəri üçün çəkiləsi yük deyildi. Baş verən dəhşətləri sakit izləyə bilməyən millətçə bolqar olanlar belə bu rəzaləti törədənələrə qarşı açıq etirazlarla çıxış edirdilər. Bunlardan dünya ədəbi mühitində tanınmış şair və yazıçı, sonralar Bolqarıstan Cümhurbaşkanının köməkçisi işləmiş

Blaqa Dimitrova “Bir ad” başlığı altında yazdığı əsərində baş verən dəhşətli hadisələri qəti şəkildə tənqid edərək dünya ictimaiyyəti qarşısında səsinə ucaldı. O, bu əsərində yuvalarından köçkün düşən bolqar türkləri haqqında yazırdı: “Xəyalı bir zənginlik üçün, turistik bir səyahət, böyük qazanc üçün və ya sırf məcarə üçün insan yerini, yurdunu tərk edərmi? Bunu yaxın və ya uzaq ajansların təsiri ilə də etməz. Edərsə ana dili haqqını müdafiə etmək üçün, qorumaq üçün edər, dinindən ötrü edər. Daha çox adından ötrü edər. Halbuki bir adın yaradılması heç də asan deyil. Bunun üçün onu qarət etməyə və ya ləkələməyə heç kimin haqqı yoxdur (Bulqarıstan türk ədəbiyyatı, 1997, s. 15-16). O, bolqar xalqına müraciətində “bu ağır günahın cəzasını sabah uşaqlarımız çəkəcək”, -deyərək ürək yangısı ilə etiraz edirdi. Türkləri də Vətənin övladı hesab edən xanım Dmitrova bu faciədə “vətənin tempi pozuldu” ittihamı ilə susduqlarına görə bolqar ziyalılarını günahlandırır.

Nəticə

Bir ölkənin tarixində baş verən inqilabi, əsaslı dəyişikliklər bütün sahələrdə olduğu kimi ədəbiyyata da təsir göstərir. Bir dövlətə kənar dövlətlərin istər siyasi, istər iqtisadi, istərsə də hərbi müdaxiləsi zamanı baş verən problemlər həmişə dövlətdə yaşayan dinindən, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün millətlərin ümumxalq probleminə çevrilir. Ədəbi səhifələrdə yer alan əsərlərdə vətənpərvərlik mövzuları eyni bir obyektə-ortaq vətənə və bu vətən daxilində baş verən hadisələrə ünvanlanır.

Ona görə də bolqar və bolqar türklərinin yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, müstəqillik dövrünə qədər ədəbi-bədii maraqları çox hallarda üst-üstə düşüb. Əsrlər boyu bir məmləkətdə yaşamış bu millətlərin milli bayramlarında, folklorunda, mətbəxində, ümumiyyətlə, milli-mənəvi mədəniyyətlərinin hər bir sahəsində bir-birinə inteqrasiyalarının şahidi oluruq. Tanınmış rus etnoqrafı L. Qumilyovun “Bizim doğmalılığımızın kökləri” əsərində qeyd etdiyi: “...dilləri, adətləri, mədəniyyətləri öyrənən şəxslər etnosların bir-birinə qarşılıqlı təsirni gözəl təsvir edirlər” (Gumilev, 1988, s. 13) -fikrinin bariz nümunəsi kimi, bolqarları və bolqar türklərini göstərmək kifayətdir. Ümumiyyətlə bəlkən və bəlkən xalqlarının şifahi və yazılı ədəbiyyatlarında müqayisəli-tipoloji araşdırma apararı Azərbaycan, türk, rus, macar, bolqar və s. tədqiqatçıların da fikrinə görə bu ədəbiyyatların linqvistik göstəriciləri, folklor-etnoqrafiya realiləri, etnopsixoloji baxışlar sistemi etnomədəni mənzərə baxımından çox yaxın, bəzən isə eyni görünür (Sadiyev, 2012). Lakin diqqətə çatdırmaq lazımdır ki, çoxtəbəqəli millətlər və mədəniyyətlərarası qarşılıqlı münasibətlər qədim olsa da, bu sahə üzərində aparılan araşdırmalar XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Bu tədqiqat sahəsi yaxın tarixə təsadüf etsə də, elmi camiyədə tələb olunan və maraqla qarşılanan aktual araşdırma

obyekti olmuşdur . Bu baxımdan bolqar və bolqar türklərinin yaradıcılığında aktual yaradıcılıq problemləri kimi diqqəti çəkən məqamlardan biri millətlərarası ədəbi əlaqələrdir. Son zamanlar Azərbaycan alimləri bu sahədə müxtəlif araşdırmalar apararaq Balkan türklərinin ədəbi-bədii mühitinin digər xalqlarla ortaq və səciyyəvi cəhətlərini müqayisəli şəkildə tədqiqata cəlb etməklə davam etdirirlər.

Ədəbiyyat

Bruk, S. (1986). *Etnograficheskiy spravochnik*. Nauka.

Bulqaristan Türk edebiyatı. (1997). Ankara Kültür Bakanlığı.

Gumilev, N. (1988, 13 aprelyə). Kornı nashego rodstva: Izvestiya. Moskva.

Nagiyev, Dzh. (2003). *V literature: Aziya*. Baku.

Nedret, A. (1999). *Romanya Türk-Tatar ebebiyatı*. Editura Europolis.

Rumeli Dernek ve Vakıfları Türklerin Rumeliye Çıkışının Yıldönümü. (2002, 31 mayıs, 9 Haziran). İstanbul.

Sadıyev, S. (2012). *Balkan türklərinin ədəbiyyatı*. Elm və təhsil.

Səhhət, A. (2005). *Seçilmiş əsərləri*. Lider.